

Els elogis a Vives de Cosme Violaigua en una primerenca i desconeguda edició barcelonina dels *Colloquia*¹

Enric Querol Coll
Universitat de Barcelona
Grup de recerca Mimesis

Cosme Violaigua no és un absolut desconegut a la història de la literatura: podem rastrejar referències disperses sobre aquest teòleg en més d'un estudi sobre les lletres renaixentistes, però la manca d'entitat de les poques composicions que ens han arribat d'aquest personatge –bàsicament, versos encomiàstics als preliminars de les obres dels seus amics valencians– no ha despertat l'interès necessari per generar un estudi personalitzat. De fet, tampoc fou inclòs als repertoris d'escriptors valencians dels segles xviii i xix –Ximeno, Rodríguez, Fuster– o als actuals. Ara, la localització en els fons de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona² d'un plec solt amb una sèrie d'elogis fúnebres a Joan Lluís Vives, obra de Violaigua i d'alguns dels seus col·legues literaris, juntament amb una primerenca edició no catalogada dels diàlegs de Vives, tal vegada a cura també de Violaigua, ens dona arguments per presentar la figura d'aquest literat i incloure'l, per bé que amb gales modestes, en la galeria d'escriptors renaixentistes valencians.

Dades biogràfiques

Malgrat l'oblit dels bibliògrafs, Violaigua s'havia fet un cert nom entre els seus contemporanis: Martí de Viciana, al llibre tercer de la *Crònica*, en parlar, el 1562, de la fundació del monestir de Benifassà, hi fa esment especial: “reside en este convento fray Cosme Violaigua, theólogo, prior de Sancta Anna” (Iborra, 85). Res sabem, però, sobre l'origen familiar de Violaigua –escrit també Viulaigua, Biolaigua, Violaiguae i d'altres combinacions possibles. La hipòtesi més probable és que tingués un origen valencià, si més no, estava amerat de l'ambient cultural del Túria, com ho mostra el fet que conegués la plana major dels literats i també diversos personatges de l'entorn de l'Estudi General; podem dir també que València és sempre el seu punt de referència vital, més enllà de Benifassà i Tortosa. És també significatiu que en una de les composicions elegíiques dedicades a Vives, l'autor fa parlar la ciutat de València personificada. El cognom Violaigua, a l'entorn valencià, ens remet, com a personatge més conegut, a Francesc Martí, àlies *Biulaygua*, mestre d'obres de la ciutat en actiu a finals del xv, considerat un dels més destacats arquitectes del gòtic valencià. No sabem, però, si estigueren relacionats. La participació del mestre a les obres del monestir de la Valldigna, cistercenc, a l'igual que el de Benifassà, podria constituir un punt de contacte, però no cal aprofundir en la hipòtesi sense més proves.

Les primeres notícies situen Violaigua entre el convent de Benifassà i la ciutat de Tortosa, on els monjos posseïen una residència –anomenada casa de Santa Lluïcia–, per gestionar els afers derivats de les seves propietats i rèdits, bona part dels quals estaven situats a Catalunya. En particular, sabem que el 1531, si més no, ja formava part de la comunitat de Benifassà (Fabregat, 215), i que el maig del 1532 residia a Tortosa i era ja mestre en arts.³ En aquest darrer document nomena procurador seu un tal Miquel Vidal, “scolasticum” de la Granadella (les Garrigues) i “discipulum meum.” Si és que d'aquí

¹ Aquest estudi s'emmarca en el projecte de recerca *Mimesis. Figuraciones textuales del autor en la edad moderna* (FFI2015-65454-P del MINECO).

² Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona. Sgn. 471 Vio.

³ Arxiu Capitular de Tortosa (=ACTo). Fons Notarial. Pere Pelliça 1, s/f.

cal deduir una relació mestre-deixeble, on ensenyava Violaigua? A Tortosa, com a preceptor privat? Potser a l'Estudi de Lleida, on havia un col·legi cistercenc fundat el 1419? (Esteve, 16).

La següent notícia l'ubica, el 1535, a Benifassà, sota l'abadiat de Jeroni Sans. Violaigua, apareix referit ara com a mestre, –i, en passant, que professà a Benifassà– i relacionat amb la demanda de la comunitat per aconseguir abats triennals en compte dels perpetus que fins al moment administraven el cenobi. Amb aquest objectiu fou enviat a Valladolid, a la Cort, per a tractar el tema amb l'emperadriu. Confiaven, segons la crònica del monestir de l'abat Gisbert, que “ab la diligència y gran saber de dit pare Violaygua se alcansaria lo que s pretenia” (Fabregat, 215). Observem, per tant, que era ja una persona plenament adulta, formada i amb prou prestigi com per representar la comunitat davant les altes instàncies. En aquesta ocasió, després d'uns mesos a la Cort, hagué de tornar al monestir sense haver assolit el favor pretès. Ens és coneguda també la seva participació a les corts valencianes del 1542, en substitució del procurador del convent de Sant Bernat de Rascanya, de València (García Cárcel, 169; Martí, 229). També estigué present a les corts del 1547 o, si més no, fou un dels escollits com a “tatzadors”, és a dir, col·lectors dels diners que s'havien d'aplegar per part del braç eclesiàstic amb l'objectiu de sufragar una futura expedició de la Corona contra Argel (García Cárcel, 217). Cap a finals de 1554 i principis del 1555 Violaigua fou novament requerit pels seus dots diplomàtiques. En aquesta ocasió es trobaven en conflicte el Capítol catedralici de Tortosa i el bisbe Fernando de Loaces, a causa de la renitència d'aquest a pagar la taxa de 400 lliures amb que, segons un breu del papa Juli III, els bisbes de Tortosa havien de contribuir a la fàbrica de la Seu, represa cap al 1550. L'enfrontament entre el bisbe i els dirigents tortosins, cruament reflectit per Cristòfol Despuig a *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (Querol; Solervicens 2011, 55-57) fou molt aspre, i ambdós parts tractaren de desprestigiar el contrari sense cap escrúpol. El papa nomenà l'abat de Benifassà Jeroni Sans jutge especial per dirimir el cas, però la mort d'aquest, el 10 de desembre de 1554, estroncà una solució concertada. A fi de vindicar els seus drets, el Capítol tortosí confià en Violaigua per portar una ambaixada a Flandes i exposar el problema davant Felip II. Així, el 10 de febrer del 1555 el Capítol envia una missiva a Joan Barberà, nou abat, tot felicitant-lo pel seu nomenament i demanant-li llicència per al trasllat del frare, que en aquell moment gaudia del càrrec de prior de Mosqueruela.⁴ Sembla ser que, finalment, el viatge no es produí, però Violaigua continuà implicat en l'afer: el 22 de febrer del 1556 consta que havia lliurat diversos memorials del Capítol al virrei de Catalunya, “super fabrica sedis Dertosae.”⁵ Cal dir que el canonge Matamoros (70-71), al seu estudi sobre la catedral de Tortosa, inclou Violaigua en la nòmina de mestres d'obra de la Seu, tot fent esment al conflicte amb Loaces i a la intenció d'enviar-lo a Flandes. Es tracta d'un error provocat pel fet que Violaigua apareix a la documentació amb el títol de *mestre*, és a dir, doctor en teologia, però interpretat erròniament com a *mestre d'obres* per part de Matamoros. La darrera dada sobre l'autor és ja la de Viciana, de 1562, que el situa a Benifassà amb el càrrec de prior de Mosqueruela, vila de Terol on s'havia fundat una església, o priorat, regentat pels cistercencs. Aquest càrrec, lligat al cenobi benifassenc, no implicava la residència a la vila de la muntanya aragonesa. El priorat era regit, el 1579, pel monjo Melcior Barberà; atès que es tractava d'un càrrec perpetu, és molt probable, per tant, que Violaigua hagués traspasat ja abans d'aquest any (cf. Chavalera, 325-331; Fabregat, 252, 257).

⁴ Arxiu Històric Diocesà de Tortosa (=AHDTo). Correspondència capitular segle XVI.

⁵ ACTo. Fons notarial. Pere Perera 21, s/f.

Obra literària

Tot i que el monestir estava situat en un lloc de muntanya apartat dels camins transitats, la comunitat de Benifassà no estava pas aïllada i mantenia contacte regular amb les ciutats de València i Tortosa, on disposava d'albergs per als seus síndics. També, quan s'esqueia, enviava a estudiar els monjos que s'ho valien, com és el cas de l'abat Cosme Daroca, que s'havia graduat a París. Durant el segle XVI s'hi desenvolupà certa activitat literària. L'abat Jeroni Sans (1532-1554) publicà una *Crònica del rey don Juan de Aragón, segundo deste nombre, abreviada* (València, 1541) –obra retrobada i editada per Baranda (1987)– que resumeix la que havia escrit Lucio Marineo Sículo; una traducció de la regla de san Benet, *La regla y vida de Sant Benito en romance y en latín* (València, 1543)⁶ i l'*Aragonum clara insignia regum* (València, 1541), dedicada a Miquel Mai i avui perduda. L'abat tortosí Miquel Joan Gisbert (1586-1604) va escriure la crònica del monestir, que intitulà *Llibre de la fundació del monestir i convent de Nostra Senyora de Benifassà* (1586), que deixà manuscrita, i una versió de la regla de Sant Benet; a més, tenim les composicions elegíiques dedicades a Vives per part de Joan Barberà, publicades a l'*Epicedion* de Violaigua, que tractarem tot seguit, i un sonet que el cambrer de l'abat Gisbert, Martí Asensio, publicà als preliminars de la *Vida, penitencia y milagros de nuestro gloriosísimo padre melifluo San Bernardo*, de Juan Álvaro (València, 1597). Tot plegat, entenem que el monestir estava també connectat i sincronitzat amb les inquietuds culturals de la Corona d'Aragó, no només mitjançant la xarxa de cenobis cistercencs, sinó també pels contactes que la comunitat establia a les ciutats. Així, sabem amb tota seguretat que Violaigua conegué a Tortosa Cristòfol Despuig que, juntament amb ell mateix, s'enfrontà al bisbe Loaces en defensa del Capítol tortosí.

Violaigua, en particular, va escriure diverses composicions encomiàstiques als preliminars de diverses obres generades a la València de mitjan segle XVI. Enregistrem un *tetrastichon* llatí en lloança de Francesc Deci a *Patribus iuratis pro munere oratio musis nuper condito Eucharistia* (València, 1549), oració inaugural del curs de l'Estudi de València, modernament editada per A. Valentín i F. Pons (2004); un *duodechasticon* llatí –és a dir, de 12 síl·labes– i un sonet castellà als preliminars del *Libro de caballería celestial del pie de la rosa fragante* (Anvers, 1554), del literat valencià Jeroni Sempere. També ens ha arribat un díptic llatí seu, sense data, inclòs pel monjo benedictí Francisco Vaquero dins l'*Apología en alabanza de la regla de nuestro glorioso padre y patriarca de los monjes de S. Benito*. (Saragossa, 1616, f. 112).

Aquestes composicions no tenen altra ambició que elogiar els autors de les obres, però ens ajuden a vincular Violaigua amb diversos cercles intel·lectuals. Francesc Deci, catedràtic d'oratória a la Universitat de València, gaudí de prestigi com a professor i està considerat un humanista de gran rigor i bona llatinitat. Cal dir que Deci està documentat a l'Estudi de Gramàtica de Tortosa, com a repetidor del mestre Joan Franch, del 1526 al 1528 (Querol Coll, 113-114). Jeroni Sempere, autor de *La Carolea*, epopeia en vers que enalteix la figura de Carles V, relaciona Violaigua amb el cercle literari italianitzant que domina l'ambient valencià cap a mitjan segle XVI i que, en parer de Valsalobre, substitueix els antics models autòctons amb uns nous paràmetres estilístics i retòrics –i amb el castellà com a llengua de cultura. Juntament amb Violaigua apareixen composicions laudatòries de Pere Castellar, de la noblesa valenciana, i de Joan Jeroni Aunès, traductor de l'italià a l'espanyol del llibre de cavalleries intitulat *Morgante*, de Luigi Pulci (València, 1533, la 1^a part i València, 1535, la 2^a). Finalment, la transcripció del díptic de l'autor per part del cistercenc Vaquero, en una data en què Violaigua ja

⁶ Biblioteca de Catalunya sgn. 9-V-38.

havia traspassat, denota que algunes composicions seves, avui perdudes, es van difondre entre els cenobis cistercencs, si més no.

Per sobre d'aquestes composicions menors, destaca amb llum pròpia l'*Epicedion super morte clariss. viri Ludovici Vivis* (s. p. i.) que cal datar poc després del 1540, any de la mort de Vives, a Bruges. L'obra, tota en llatí, està encapçalada per una llarga dedicatòria en vers a Joan Fernández d'Heredia, comte de Fuentes. Cal identificar aquest personatge amb Juan Fernández de Heredia y Urrea (1502-1561), comanador d'Alcanýs i castellà d'Albarracín, que no hem de confondre amb el famós poeta valencià homònim (Moreno Meyerhoff, 620-621); el contingut del poema no aclareix, però la relació entre l'autor i aquest noble. Segueix un poema introductori al "candido lectori", en què es fa esment a Miquel Mai, vicecanceller imperial, com a «Casesari alter ego»; atès que l'abat Sans hauria dedicat l'opuscle, avui perdut, *Aragonum clara insignia Regum* (València, 1541) al mateix personatge, sembla que s'havia establert certa relació entre el vicecanceller i el monestir. Tanmateix, Bellorell (244, 274-320, 516-606), en el seu estudi sobre el vicecanceller, no consigna cap obra relacionada amb el cenobi a l'inventari *post mortem* de la biblioteca de Mai. Tot seguit, un diàleg llatí en el que parlen –"colloquuntur"– la ciutat de València personificada i Minerva. La ciutat es mostra desconsolada per la mort de Vives, fins al punt d'arribar a la desesperació i la follia. Minerva, emperò, li fa veure que Vives ha passat a tenir vida eterna: el descriu recolzat a la taula de la gran saviesa, entre els personatges més doctes, en un Olimp on conviuen els referents cristians i els pagans. Allí es troba també amb Mai, descrit com a "vir bonus et sapiens qui sempre cultor honesti, virtutis custos est vicique lues"⁷ del qual es diu també que havia escrit un poema tot celebrant Vives. Finalment, València, ja conhortada, agraeix la consolació i la perspiciàcia de Minerva, que li ha fet entendre el seu error.

Encara que tan sols en un vers –"ipse tuae titulus nobilitatis adest", o 'ell mateix és l'emblema del teu renom'– es fa menció explícita a l'honor que rep la ciutat com a pàtria d'un fill tan preclar, els noms de València i Vives queden intrínsecament lligats a l'obra, en un binomi indissoluble. Aquest vincle, o potser cal dir reivindicació, serà també apuntat per Joan Baptista Anyès, el 1543, en uns epigrames funeraris publicats a l'*Apologia in defensionem virorum illustrium equestrium* (Duran & Duran, 393-395), i serà explotat per Francesc Deci a la *Oratio de scientiarum laudibus* (València, 1547). Deci rubrica la incorporació de l'eminent humanista a la galeria dels *viri illustri* valencians i el considera ja un dels referents patris (Alcina, 114-115). És ben significatiu que aquesta revaloració de Vives i la seva reivindicació valenciana coincideix amb l'arribada, el 1539, a València, de Mencía de Mendoza, deixeble i protectora de Vives a Breda (Solervicens 2003: 1068-1076). Ja al segle XVII, Gil Polo, al *Canto del Turia*, situa Vives encapçalant la nòmina d'homes de lletres valencians, mentre que Vicent Mariner l'inclou al selecte cànon d'humanistes que presenta a *Elegia in priscos et celebres Valentini Regni poetas* (Solervicens 2012: 270).

Continuant amb la descripció de l'obra, a continuació trobem una mena de diàleg versificat entre diversos autors i Violaigua. Els primers expressen el dolor per la mort de l'humanista en una sèrie de versos elegíacs llatins que són respostos pel monjo de Benifassà. La majoria són obra de personatges d'escassa rellevància literària o certament obscurs per a nosaltres: Pere Puig, Garpar Armengot, doctor en teologia; els metges Joan Carivent, Pere Pardina, o Pardines, i Onofre Pocurull, els dos darrers, valencians; un tal Jubinianus, que s'intitula teòleg del bisbe; Benet Tamarit de Valls,

⁷ 'home bo i savi, que fou sempre un creient sincer, guardià de la virtut i fuet dels vicis'. Traducció de Cinta Cabrera, a qui agraeixo la seva col·laboració, amb qui preparam una edició de l'*Epicedion*.

Joan Barberà, monjo de Benifassà, i un tal Josep Antoni, lleidatà. Entre aquesta nòmina podem reconèixer Pere Puig, autor també d'un *carmen* laudatori a l'obra. Aquest Puig podria ser el preceptor de Palmireno, natural de Beseit, a qui el mestre de l'Estudi valencià dedica l'epístola nuncupativa en grec de la seva edició dels *Hieroglyphica* d'Horapol·lo (València, 1556), reproduïda també a *Campi eloquentiae* (1556) (cf. Maestre, 132). També ens és conegut Joan Barberà, monjo, aleshores, de Benifassà, segons es fa explícit, que participà a les corts valencianes del 1542 i fou, posteriorment, abat del cenobi (1555-1579) i clavari de la Diputació de València (1573-1576); finalment, Joan Carivent, natural, probablement, d'Alcanyís, mestre en arts i medicina, fou rector de l'Estudi de Lleida el 1534-1535 (Esteve, 56). A finals de la dècada dels trenta Carivent apareix en els cercles tortosins com a familiar del bisbe Antonio Calcena; així, el 12 d'octubre del 1539 fou col·lat a la rectoria de l'Aldea, i el dia 21 del mateix mes rep un benifet a la Seu de Tortosa.⁸ El 1553 encara consta com a sotsdiaca de la Seu de Tortosa.⁹

Aquest conjunt de composicions elegíacques segueix els *topoi* habituals del gènere fúnebre –lloança del difunt, esglai i desconsol davant el cadàver, món trasbalsat per la mort del savi, lleugeresa de la vida– contrarestats sempre pel consol que es deriva de considerar la vida eterna que gaudeix Vives. L'humanista ha experimentat l'apoteosi, en premi a la seva virtut i saviesa, i resideix en pau al cel. Violaigua explícita de nou el sentit cristià de la mort de Vives «foelix cum Christo tempus in omne meo», però la resta de referents que articulen els poemes i la imatgeria corresponen, certament, a l'antiguitat clàssica: Minerva, Pal·les, Orió, Febus, Apol·lo, August, Justinià, Tul·li, Virgili, Júpiter, la Parca, etc., de manera que el to, en general, resulta aclaparadorament classicitzant, tot i l'embolcall cristià.

Linguae latinae exercitatio: una nova i primerenca edició espanyola

Després d'aquest plec de composicions (A-A viii), mancada de portada i començant a la pàgina 3, trobem una edició dels *Linguae latine exercitatio* (p. iii-clxiii) de Joan Lluís Vives, amb un "Index rerum et verborum" i un poema final de G. Paradin, dedicat al lector –"G. Paradini ad lectorem carmen." Es tracta, òbviament, dels coneguts diàlegs, o *Colloquia*, com eren coneguts, redactats per ajudar els escolars a aprendre llatí i que va gaudir d'un èxit absolut arreu d'Europa després de la primera edició de Basilea, el 1539.

D'acord amb els criteris de catalogació de les edicions dels *Colloquia* establerts per E. González i V. Gutiérrez (1999) en el seu repertori, la descripció de l'exemplar de la BPEB seria la següent:

Portada: [manca]/ p. 3 (A2): VIVES PHI/LIPPO CAROLI CAES./ Augusti filio haeredi, opti-/mam mentem./ S. P. D./ LATINAE ... p. 4 (A2 v^o): crebrius./ Vale./ p. 5 (A3): SURREC/TIO MATUTINA./ BEATRIX puella, EMANUEL./ EUSEBIUS./ IESUS CHRISTUS ... [al marge: Est viri-/lis cami-/sia] ... p. 164 (L2v): educatione summa./ Τελσ./ αα: INDEX./ RERUM ET/ VERBORUM IN IOAN. LO/ DOVIC. VIVIS EXERCI/ TATIONEM LIN-/ GUAE LATINAE./ INDEX./ A Baci cymatium./87/ Abecedaria ... DA4v: Zoilaster 125./ FINIS./ G. PARADINI AD LEC-/TOREM CARMEN./ Nil mirum ... usq; tui.

Val a dir que l'edició que manegem no correspon exactament amb cap de les

⁸ ACTo. Vicariatus, reg. 137, s/f.

⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó. Reial Patrimoni. Mestre Racional, vol. 2597, p. 64.

tipologies descrites. Es tracta d'una edició lliure de les addicions afegides ben prompte per facilitar la interpretació d'alguns vocables obscurs, com ara les «Annotations» de Pedro Mota, presents en moltes edicions dels *Colloquia* a partir del 1544, o la «Tabula alphabetica», en llatí i castellà, obra de J. Ramírez, professor de la Complutense, difosa en edicions posteriors al 1545, segons E. González i V. Gutiérrez (70-74). Els dístics finals, «Ad lectorem carmen», són de l'hel·lenista i llatí borgonyó Guillaume Paradín (1510-1590), traductor al francès de la *Introductio ad sapientiam* de Vives amb el títol de *Traité du vrai amour de sagesse divine, introduction á la sagesse* (Lió, 1550). Aquests versos havien estat afegits a l'edició de Lió de 1539, dedicats a un personatge lionès, “Ludovicum de Malain.” Els germans Frellon, impressors, van canviar aquest referència local per una dedicatòria al lector en general, més adient per a les impressions de fora de Lió, ja el mateix 1539 (González & Gutiérrez, 69). L'exemplar de la BPEB pertanyia a un tal Joan Vilar, segons s'explicita en una anotació manuscrita, del col·legi jesuític de Cordelles, i conté freqüents traduccions interlineals al català.

Com que els dos textos van ser enquadernats plegats, és natural preguntar-se si van tenir també una gènesi editorial conjunta, és a dir, si van ser concebuts i comercialitzats com un sol volum que comprenia l'*Epicedion* de Violaigua més l'edició dels *Colloquia* o si, d'altra banda, van ser enquadernats en conjunt per una afinitat temàtica relacionada tal vegada amb la necessitat venal d'algun llibreter o pel mer caprici del posseïdor del llibre. Malauradament, ni a la portada –sense peu d'impremta ni colofó– ni al text del l'*Epicedion* no es fa cap referència a l'edició dels *Colloquia*; això, sumat a la manca de portada del text de Vives dificulta una aproximació clara a l'editor i a les circumstàncies de la impressió i, de retruc, al possible lligam entre ambdues obres. Dit això, una observació atenta ens du a la hipòtesi que ambdues obres van ser impreses conjuntament i conformen una única edició. En primer lloc, l'anàlisi tipogràfica deixa ben clar que van sorgir de la mateixa premsa i, segurament, en el mateix moment. Al respecte, cal dir que no sols la lletreria emprada és clarament la mateixa, sinó també la diagramació, cos i estil de títols i subtítols, pauta interlineal, estructura dels capítols, mesures de la caixa de composició, etc., fins al punt de poder establir una continuïtat compositiva absoluta entre les dues obres. El paper emprat és també el mateix, amb idèntiques filigranes.

A l'hora de conjecturar un possible lloc d'impressió, cal plantejar la solució més natural i fàcil d'acord amb l'àmbit vital de Violaigua: com que no hi ha notícia de la presència de tallers tipogràfics a Benifassà, i que Arnau Guillem de Montpesat acaba la seva sèrie d'impressions tortosines el 1539, cal pensar en València, Barcelona o Saragossa, com a centres d'impressió amb més possibilitats. Tot i que, com hem dit, no hi ha peu d'impremta, la marca de l'impressor és ben palesa: una lletra A entre dos grius, o segons la descripció tècnica que en dona Eduard Botanch (226-227):

Dos grius sostenen un escudet amb la lletra A, penjat d'un arbre. Fruits i flors envolten l'escena. Els extrems del fris estan ocupats per dos medallons de bustos d'homes barbuts. Estampa xilogràfica.

Aquest escut, per bé que no és dels més habituals (cf. Lamarca, 38-40), ha estat identificat per Botanch com a propi del taller barceloní dels Amorós, format per Carles, el pare, Joan Carles, el fill i, posteriorment per la vídua del fill, Joana Paula. En concret, la marca es troba al *Conte[m]ptus mu[n]di nueuamente romançado* (Impresso en Barcelona: en la empremta de Carles Amorós, 1542) i al *Michaelis Verini poetae christianissimi sententiae morales* ([Barcelona]: Caroli Amorosi prelo excussa, 1548). Botanch planteja la hipòtesi que aquesta marca, no catalogada fins al seu treball, fou emprada en un moment en què pare i fill treballen junts al taller, però correspondria en realitat al fill, Joan Carles Amorós –que utilitzaria també, com a més coneguda, el

Cupido amb les lletres “I C A”–, atès que no és probable que el pare Amorós canviés de marca en una època tan tardana.¹⁰

Pel que fa a la datació de l'*Epicedion*, cal tenir en compte dos factors: d'una banda, el períple vital i professional dels Amorós; de l'altra, les dades biogràfiques conegudes de Cosme Violaigua i la resta d'autors dels versos llatins de l'opuscle. Pel que fa als impressors, l'activitat de Carles Amorós s'allarga del 1498 fins al 1548. El fill, Joan Carles, traspasà el 8 d'octubre del 1550 i aleshores el taller continuà regentat per la vídua, amb peus d'impremta coneguts fins al 1555 (cf. Lamarca, 37, 45). Aquesta, però, utilitza com a marca un Cupido traspasat per una fletxa amb les inicials I C (Joan Carles), com es ben palès a la portada de *Las obras de Boscán y algunas de Garcilaso de la Vega* (En Barcelona: impressas en el año de 1554) (Botanch, 228). Quant a les dades que es poden adduir sobre els autors de l'*Epicedion*, cal dir que Joan Barberà, autor de diversos dels poemes elegíacs, apareix esmentat com a monjo de Benifassà i que aquest personatge fou elegit abat del cenobi el 12 de desembre del 1554.

Tot plegat, la *redacció* del text ha de ser necessàriament anterior a la data ara esmentada, perquè no és possible que l'autor s'adrecés a l'abat esmentant-lo com a simple frare. Pel que fa a la data d'impressió, les evidències apunten a una edició anterior al 1550, any del traspàs de Joan Carles Amorós. Es tractaria, per tant, d'una de les primeres edicions espanyoles conegudes, juntament amb les d'Estella (1548) i València (1554) –aquesta que incloïa uns comentaris de Juan Lorenzo Palmireno, perduda (cf. Solana & Moreno, 227-229). Pel que fa a la responsabilitat de l'edició, és lògic pensar en la intervenció del mateix Violaigua, atesa la seva probable activitat docent. Hi ha encara una altra possibilitat que no podem descartar, i és que aquesta edició correspongui a la del contracte establert l'1 de març del 1553 entre Joana, vídua de Joan Carles Amorós, d'una part, i Jaume Manescal i Llorenç Rialp, de l'altra, per imprimir 1.000 exemplars dels *Coloquios* de Vives (Lamarca, 45). En aquest cas la vídua Amorós hauria canviat la marca que normalment emprava per una altra del taller. Malauradament no ens han arribat còpies d'aquesta hipotètica edició. En cas que fos la que manegem ens trobaríem, amb bona lògia, amb una edició del 1553 o del 1554.

¹⁰ Agraeixo l'amabilitat d'Eduard Botanch a l'hora de contestar les meves consultes.

Obres citades

- Alcina, J. F. “Notas sobre la pervivencia de Vives en España (siglo XVI).” *Studia Philologica Valentina* 1 (1996): 111-123.
- Baranda, N. “Una crònica desconocida de Juan II de Aragón (Valencia, 1541).” *Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica* 7 (1987): 267-288.
- Bellolell, J. *Miquel Mai (c. 1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V*. Tesi doctoral. Departament d’Història i Història de l’Art, Universitat de Girona, 2011.
- Botanch, E. *Marques tipogràfiques d'àmbit català (segles XV-XVII). Repertori i estudi*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2015.
- Chavalera, J. *Índice de todos los documentos que existent en el archivo del Real Monasterio de Nuestra Señora de Benifazá* (1805). Archivum Historicum Societatis Iesu Cataloniae, Ms. ACDI-14.
- Duran, E. & M. Duran. Joan Baptista Anyés. *Obra profana. Apologies. València 1545*. Barcelona: Universidad Nacional de Educación a Distancia/Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2001.
- Esteve Perandreu, F. *El Col·legi universitari de l'Assumpció de Santa Maria de Lleida (segles XIV-XIX)*. Lleida: Universitat de Lleida, 2010.
- Fabregat, Immaculada ed. Miquel Joan Gisbert. *Annals del monestir de Santa Maria de Benifassà (1195-1586)*. València: Universitat de València. Tesi de llicenciatura inèdita, 1988.
- García Cárcel, R. *Cortes del reinado de Carlos I*. València: Universitat de València, 1972.
- González, E & V. Gutiérrez. *Los diálogos de Vives y la imprenta*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1999.
- Iborra, J. ed. Rafael Martí de Viciàna. *Libro tercero de la crònica de la ínclita y coronada Ciudad de Valencia*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2002.
- Lamarca, M. *La impremta a Barcelona (1501-1600)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya/Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2015.
- Maestre, J. M. *El humanismo alcañizano del siglo XVI*. Cádiz: Servicio de Publicaciones Universidad de Cádiz, 1990.
- Martí Ferrando, J. *El poder sobre el territorio (Valencia 1536-1550)*. València: Biblioteca Valenciana, 2000.
- Matamoros, J. *La catedral de Tortosa*. Tortosa: Editorial Católica, 1932.
- Moreno Meyerhoff, P. M. “Los condes de Fuentes. La casa de Heredia (siglos XVI-XVIII).” *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía* 8/2 (2004): 615-640.
- Querol Coll, E. *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Querol, E. & J. Solervicens eds. Cristòfol Despuig. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.
- Solana, J. & V. Moreno. “Notas bibliográficas en torno a las Ediciones de los *Diálogos* de Juan Luis Vives publicadas en España en el siglo XVI.” *Alfinge. Revista de Filología* 11 (1999): 221-235.
- Solervicens, J. “Mencía de Mendoza: la creació d’una imatge humanística.” A: *Professor Joaquim Molas: Memòria, escriptura, història*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003. 1067-1093.
- . *La poètica del Barroc. Textos teòrics catalans*. Lleida: Punctum, 2012.
- Valentín, Á. & F. Pons Fuster eds. Francesc Deci. *Discursos inaugurales de la*

Universidad de Valencia (siglo XVI). València: Publicacions de la Universitat de València, 2004.

Valsalobre, P. “Una cort «ferraresa» a València: els Centelles, Ariosto i un programa de substitució de la tradició literària autòctona.” *Caplletra* 34 (2003): 171-194.